

High End buiszen

PRIMALUNA EVO 400 INTEGRATED
voor beginners én gevorderden

Ergens in de loop van augustus 2019, dus vlak voor het begin van het nieuwe hifi-seizoen, werd mijn aandacht getrokken door een persbericht waarin bekend werd gemaakt dat More Music, de bekende importeur en distributeur van hoogwaardige high-end apparatuur en accessoires, de Benelux-distributie van PrimaLuna zou gaan doen. Ik ben zelf de gelukkige eigenaar van een PrimaLuna versterker, en dit leek me een uitstekend moment om weer eens aandacht te besteden aan dit mooie Nederlandse merk. Al zoekende kwam ik erachter dat er in de Nederlandse hifimagazines nog geen review te vinden was van het geïntegreerde topmodel van de nieuwste serie van PrimaLuna, en een afspraak was daarna snel gemaakt. Zo gebeurde het dat ik mijn eigen versterker op 5 december - de dag van Pakjesavond - tijdelijk omruilde voor de EVO 400 Integrated. Zou het een vertrouwd samenzijn worden, of stond me toch ook een beetje een 'surprise' te wachten?

PrimaLuna werd in 2000 opgericht door Herman van den Dungen van Durob Audio, met het doel om betrouwbare en betaalbare buizenversterkers te bouwen. Hij verzamelde een team van Europese topontwerpers om zich heen en klopte ook bij zijn Amerikaanse vriend Kevin Deal, die toen al een bekende 'buisen-goeroe' was, aan om raad. Het team formuleerde een ambitieuze ontwerpvisie. De nieuwe versterkers zouden niet alleen betaalbaar en uiterst betrouwbaar moeten zijn, maar ook voorzien van schakelingen die de gebruiker zoveel mogelijk moesten 'ontzorgen'. Buisenversterkers met de betrouwbaarheid, het gebruiksgemak en de levensduur van een transistorversterker, zeg maar. Die ook nog eens geweldig moesten klinken. Ga d'r maar aan staan. De productie zou in China gaan plaatsvinden. Niet alleen vanwege de kosten, maar vooral ook omdat de technische kennis en de fabricagecapaciteit voor het bouwen van buizenversterkers daar al ruimschoots aanwezig was. Om een constante kwaliteit te waarborgen werd besloten om alle belangrijke componenten zelf in te

kopen en die na het nemen van eigen steekproeven naar China te sturen voor de assemblage. Ook wordt zeer regelmatig de fabriek bezocht om te kijken of alles nog verloopt zoals het moet. De meest cruciale onderdelen van een buizenversterker - de uitgangstrafo's - worden zelfs nog steeds in eigen huis geproduceerd.

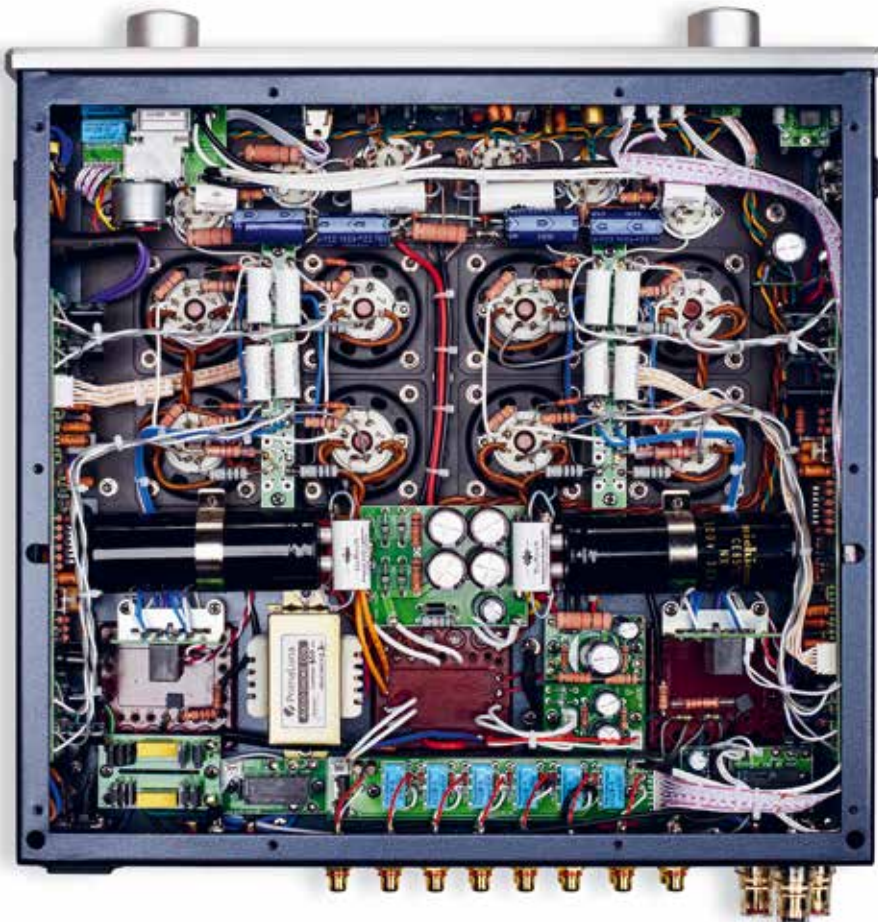
Als een bom

Het is niet overdreven om te zeggen dat de uiterst betaalbare ProLogue One en ProLogue Two, de eerste geïntegreerde buizenversterkers die PrimaLuna in 2003 op de markt bracht, insloegen als een bom. Nieuwe modellen, updates en upgrades volgden maar dat waren eerder uitbreidingen in de breedte van het assortiment. Begin 2019 was het merk aan haar derde écht nieuwe productserie toe - PrimaLuna neemt dus haar tijd. Om te benadrukken dat de ontwikkelingen weliswaar niet stilstaan, maar dat de vorige serie al heel erg goed was werd gekozen voor de naam EvoLution Series, kortweg EVO. De complete EVO Series bestaat uit

dertien modellen - twaalf versterkers en een da-converter. De 400 Integrated die in deze review centraal staat is de opvolger van de DiaLogue Premium HP uit de vorige serie en het nieuwe topmodel van de geïntegreerde versterkers van PrimaLuna.

Technologie - Buisen voor iedereen

Vanaf de eerste geïntegreerde versterkers boden PrimaLuna versterkers alles wat het leven van een buizenliefhebber gemakkelijk en plezierig maakt. Zo beschikken alle modellen over een 'Soft-Start' circuit dat het leven van de buizen verlengt, ze hebben ook allemaal een gezeekerde uitgangstrap die onder meer de trafo's beschermt als een buis stuk gaat, en alle modellen hebben een 'bad tube' indicator naast elke buis zitten; een LED die oplicht als de buis stuk is of niet goed functioneert. Maar de belangrijkste troef is een eigen ontwikkeling van PrimaLuna die Adaptive Autobias heet. Deze technologie wordt tot op de dag van vandaag alleen door PrimaLuna gebruikt. Adaptive Autobias is een circuit dat buiten de signaalweg zit, maar middels een microprocessor tientallen keren per seconde de bias-instelling van de buis controleert. Elke buis wordt apart in de gaten gehouden en staat dankzij deze schakeling altijd in zijn optimale werkingsgebied ingesteld. Dat betekent onder andere dat de eigenaar van de versterker voorgoed gevrijwaard is van het handmatig instellen van de bias. Bijkomende voordelen van de Adaptive Autobias zijn dat de vervorming met zo'n 40-50 % afneemt, maar ook dat de eigenaar van de versterker een veel ruimere keuze heeft als hij de eindtrap van de versterker van nieuwe buizen wil voorzien. In plaats van bijvoorbeeld de EL34 heb je de keuze uit 6550, KT88, KT90, 6L6GC, KT66, 7581, EL37 en andere equivalenten met een Octal buisvoet. En last but not least: de eindbuizen hoeven niet meer gematcht te worden. Als een buis stukgaat schakelt de Adaptive Autobias automatisch de versterker in de veilige modus. Je hoeft dan alleen de kapotte buis te vervangen en je kunt weer verder.

De versterkers van PrimaLuna zijn voorzien van buizen die het karakteristieke logo van het merk dragen, maar het is geen geheim dat deze bij de Chinese fabrikant Shuguang worden ingekocht. Shuguang is de grootste buizenfabrikant ter wereld en maakt producten in uiteenlopende kwaliteitsklassen. PrimaLuna betaalt extra voor 'the cream of the crop' en selecteert daarna elke buis ook nog met de hand. In de EVO 400 zitten zes 12AU7 minitriodes; twee als voorversterkerbuis en vier als driver voor de in totaal acht EL34 eindbuizen. Met vier EL34's per kanaal geeft de PrimaLuna EVO 400 een conservatief vermogen van 2 x 70 Watt in de UltraLinear stand, en 38 Watt in Triode. De UL/TR omschakeling doe je overigens lekker vanuit de luisterstoel, met de luxe metalen afstandsbediening.

Nader bekeken

De EVO 400 Integrated legt een gewicht van maar liefst 31 kilo in de schaal. De versterker zit zeer goed ingepakt, zelfs de uitgangsbuizen zijn individueel voorzien van een dikke kraag van geschuimd kunststof. In de doos zitten twee witte katoenen handschoenen met antislip functie en geloof me: dat tilt toch nèt wat zekerder. De EVO 400 Integrated lijkt behoorlijk op mijn Dialogue Premium HP Integrated, maar er zijn een aantal belangrijke uiterlijke en technische verschillen. Zo heeft de dikke aluminium frontplaat een wat zachter, afgerond uiterlijk gekregen en bij de bronkeuzeschakelaar staan geen individuele apparaten als CD en Tuner meer genoemd. De EVO 400 heeft vijf AUX ingangen en een HT stand, waarmee de voorversterker wordt overbrugd en de EVO 400 als eindversterker in een Home Theater systeem kan worden opgenomen. Vooraan op de rechter zijkant van de versterker zitten de knoppen waarmee je respectievelijk de uitgang van de eindversterker via een spanningsdeler naar de hoofdtelefoonuitgang omleidt en de voorbias voor EL34- of KT88-achtige buizen instelt. Per ongeluk de 'verkeerde' stand gebruiken is overigens volkomen onschadelijk.

Naast de aan/uit knop op de linker zijkant van de versterker is nu de zekeringhouder voor de Adaptieve Autobias te vinden. Bij de vorige serie moest je voor het vervangen van deze (overigens zelden sneuvelende) zekering de bodemplaat losschroeven. De achterkant van de EVO 400 laat óók een paar opvallende veranderingen zien. Zo zijn de 0, 4 Ω en 8 Ω luidspreker'taps' nu in een V-vorm geplaatst. Dit is handig voor luidsprekerkabels met korte 'beentjes', die je bij de HP Integrated best ver moet spreiden wanneer je de 8 Ω tap wil gebruiken. Een andere opvallende verandering is dat er nu bij alle EVO voor- en geïntegreerde versterkers een metalen doosje tegen de onderkant van de versterker is gemonteerd waarin je tegen een meerprijs een MM phono-board kunt laten inbouwen. Het kastje is buiten de behuizing gemonteerd voor

een betere afscherming. Ook nieuw is de stereo voorversterkeruitgang, waar je een eindversterker of een subwoofer op kunt aansluiten. Deze uitgang is ook in mono te schakelen als de subwoofer daarom vraagt. En tot slot zit er nu ook een Tape Out aansluiting op.

Tot zover de buitenkant, waar de aanpassingen vooral functioneel zijn. Maar ook binnenin de versterker, waar de geluidskwaliteit wordt bepaald, zijn een aantal zaken veranderd. De EVO serie heeft nieuwe uitgangstransformatoren gekregen, die nóg breedbandiger zijn dan die in de vorige serie. Dat betekent vooral dat de versterker aan de randen van het frequentiebereik verder doorloopt. Iets meer detail, ruimtelijkheid en lage tonen dus, maar dat zijn geen geringe factoren in de muzikale beleving. Daarnaast is de voeding verbeterd, wat vooral resulteert in

een lagere ruisvloer. Ook de Adaptive Autobias is verder geoptimaliseerd, waardoor de vervorming nog een beetje lager is geworden. Dat is vooral bij luider draaien merkbaar. De laatste significante verandering is de toepassing van twee nieuwe, in Zwitserland gefabriceerde, tinfolie condensatoren in de voortrap.

Luisteren

De PrimaLuna EVO 400 mocht plaatsnemen bovenop mijn Creaktiv meubel. Het digitale front-end bestond uit een via ethernet aangesloten Bluesound Node2 als Roon eindpunt, aan een NAD M51 da-converter. De analoge weergave was in handen van mijn gerestaureerde Thorens TD 125 met Jelco SA-750E arm en Holistic Audio HA-103C element aan een Phonodude buizen phonotrap. Alle bekabeling was van AudioQuest. Hoewel ik niet geloof in lange inspeeltijden was ik blij dat deze EVO 400 al een redelijk aantal beursuurtjes op de teller had. Want dan is aanzetten en een kwartiertje opwarmen voldoende om 'op klank' te zijn. Het eerste dat me opviel was dat hij echt veel kracht had in de lage frequenties. Dat is sowieso een sterk punt van PrimaLuna (die uitgangstrafo's, weetjewel...) en de EVO 400 maakt die reputatie op overtuigende wijze waar. Ik gebruik altijd een playlist met bekende tracks voor recensiewerk, maar normaal heb ik het daar niet over omdat ik liever nieuwe muziek promoot.

Er zijn al genoeg 'audiofiële evergreens' in omloop in ons vakgebied. Maar nu maak ik dan een keer een kleine uitzondering. Eén van dé tracks om de impact van de laagweergave mee te testen is *With Angels* van het album *Avenger* van Hecq. Dit is snoeiharde dubstep waarbij het laag regelmatig de afgrond in gaat. De EVO 400 slaagde er niet alleen in om me aan een paar hardnekkige mechanische resonanties in mijn luister ruimte te herinneren, maar ook om mijn vrouw te laten vragen "of het misschien wat minder kon(!)". Ik ben de eerste om toe te geven dat er met een krachtige transistorversterker nog wat strakker en misschien ook wel dieper laag te realiseren is, maar dat is de afweging die je hoe dan ook moet maken wanneer je naar buizen wil overstappen. Het klassieke bakerpraatje dat buizenversterkers geen 'slam' in het laag kunnen produceren is echter niet van toepassing op PrimaLuna versterkers.

De indruk dat er wat meer energie in het laag zat bleef gedurende de hele recensieperiode overeind, maar het mooie was dat de laagweergave er niet vet of ééndimensionaal door werd. Mooie baslijntjes, zoals de geniale vingerbrekers van Geddy Lee in het nummer *YYZ* op het album *Moving Pictures* van Rush, of de onweerstaanbare groove van Ralphe Armstrong in het nummer *Mirage* van Jean-Luc Ponty op het album *Enigmatic Ocean* bleven goed te volgen, met veel textuur en klank-

kleur. Vocalen zijn natuurlijk een sterk punt van buizenweergave, en daarvoor geef ik andermaal een kijkje in mijn referentielijstje. Het ietwat hese stemgeluid en de zeer charmante slis van de al wat oudere Shirley Horn weten me altijd kippenvol te bezorgen. En het gladde maar o zo verrukkelijke *The Man You Were* van het album *Loving You* wist me opnieuw te raken. Hierin speelt ook de romige weergave van de EL34 buis een rol. Niet gekleurd maar extreem kleurrijk, dat is hoe ik deze buis het liefst omschrijf. Je moet ervan houden, en ik doe dat. Voor de ruimtelijkheid luister ik altijd naar *Springtime Coming Soon* van de Nits op het album *Omsk*. Hierin speelt percussionist/drummer Rob Kloet een absolute hoofdrol, met allerlei zéér plastisch in de diepe en brede ruimte geplaatste geluiden: potloodvegen op een schrijfblok, metalen tikken héél ver achterin het geluidsbeeld, een woodblock, knokkels die ongeduldig op een deur slaan... ongekend dynamisch en werkelijk subliem zoals de EVO 400 dat plaatje weet te projecteren. Na een week intensief luisteren was de conclusie onvermijdelijk: de PrimaLuna EVO 400 versterkt op een extreem hoog niveau. De weergave was kleurrijk, betrokken, gedetailleerd en energiek, transparant, vol textuur en zeer coherent. Van een 'wollige' buizensound was geen moment sprake, nóg een cliché dat bij het vuil kan worden gezet.

Hoofdtelefoonuitgang

Tot slot nog een korte impressie van de hoofdtelefoonuitgang. De EVO 400 is een geïntegreerde versterker die het hart van een hoogwaardige set hoort te vormen. Bij concurrerende merken is de hoofdtelefoonuitgang - als die er überhaupt op zit - vaak een halve nagedachte en wordt een IC van een paar euro ingezet. Zo niet bij PrimaLuna. Elke geïntegreerde EVO versterker is voorzien van een 6,3 mm hoofdtelefoonuitgang die via een schakelbare spanningsdeler zijn signaal rechtstreeks van de eindbuizen krijgt. Hierdoor krijg je een extreem krachtige en ongelooflijk rijk klinkende hoofdtelefoon-ervaring. Mijn AudioQuest NightHawk Classic is

niet lastig aan te sturen, dat heeft hij bij talloze reviews van hoofdtelefoonversterkers al ruimschoots bewezen. Maar ik kan met droge ogen beweren dat ik hem nog nooit zo goed heb horen klinken als aan deze hoofdtelefoonuitgang. Warm, transparant, kleurrijk, dynamisch... verzin maar een audiofiel keuzevakje en de PrimaLuna vinkt het aan.

Vergelijking

De krachtige PrimaLuna DiaLogue Premium HP Integrated was met enige afstand het populairste model van de vorige serie, en dat laat zich gemakkelijk verklaren. Op wat extra functionaliteit na geldt alles wat hierboven staat namelijk ook voor de HP, zoals ik hem voor het gemak maar even zal noemen. Een relatief compacte alleskunner die zich in (veel) duurder gezelschap niet hoeft te schamen en waarmee zowat elke luidspreker kan worden aangestuurd, what's not to like? Desondanks wist ik op voorhand al zeker dat veel mensen geïnteresseerd zouden zijn in een rechtstreeks vergelijk tussen de HP en de EVO 400. De beste manier om de verschillen (en dus hopelijk ook de verbeteringen) te bepalen is door eerst naar de HP met mijn eigen standaard buizenbezetting te luisteren en daarna een volledige transplantatie uit te voeren waarbij alle 14 buizen uit de HP naar de EVO 400 worden overgezet. Want uiteraard bepalen de buizen ook voor een deel de geluidskwaliteit. Door de buizen over te zetten kon ik dus alleen de technische aanpassingen in de EVO 400 beoordelen. Ik ga de ervaring niet zo uitgebreid beschrijven als hierboven, maar ik kan inderdaad zeggen dat de EVO 400 nóg mooier muziek maakt dan de HP. Er is wat meer laag, dat net wat dieper en krachtiger is, maar als je monitoren of kleinere vloerstaanders hebt zal dat moeilijk hoorbaar zijn. De EVO 400 klinkt ook wat dynamischer en verfijnder, met een iets grotere en tastbaardere ruimtelijke afbeelding. Ook hiervoor geldt echter dat het verschil is niet extreem groot is. Het belangrijkste is dat de EVO 400 inderdaad met een neuslengte wint op geluidskwaliteit maar dat hij vooral ook meer functionaliteit biedt.

Conclusie

De PrimaLuna EVO 400 Integrated overtreft zijn voorganger, de DiaLogue Premium HP Integrated, en erft daarmee de troon van de beste geïntegreerde buizenversterker ter wereld. Althans, dat zou hij volgens mij wel eens kunnen zijn. Dat is een gevaarlijke bewering, dat realiseer ik me, maar als ik het gebruiksgemak, de toegepaste ondersteunende techniek, de brede inzetbaarheid en de geluidskwaliteit bij elkaar optelt dan kan dat haast niet anders.

Wil ik daar het advies aan verbinden dat HP Integrated eigenaars zich nu naar de winkel moeten reppen om een EVO 400 Integrated te kopen? Natuurlijk niet! De HP is nog steeds een ongehoorlijk goede versterker die fantastisch gebouwd is en die - op af en toe een set verse buizen na - een mensenleven mee moet kunnen. Lekker laten staan dus en genieten van muziek. Maar als je plannen voor een 'herintreding' hebt of voor het eerst met een geïntegreerde buizenversterker aan de slag wil en daarvoor het beste van het beste zoekt kun je niet om de PrimaLuna EVO 400

Integrated heen. Die hoort met stip bovenaan je shortlist te staan.

De EVO 400 is wel een paar honderd euro duurder geworden dan zijn voorganger. Maar het is je misschien óók opgevallen dat de prijzen van PrimaLuna producten de afgelopen jaren relatief stabiel zijn geweest. Geen jaarlijkse 'inflatiecorrectie' van 10 tot 20 %, zoals bij veel andere merken. Dat betekent echter niet dat de kosten om ze te maken gelijk zijn gebleven. Want die zijn uiteraard wél gestegen. Als je het zo bekijkt denk ik dat PrimaLuna zelfs bij het vaststellen van het prijskaartje moeite heeft gedaan om het verstandig en realistisch te houden. En daar mogen we bij dit Nederlandse product best heel trots op zijn vind ik.

Max Delissen

PRIJZEN
PRIMALUNA EVO 400 INTEGRATED
BUIZENVERSTERKER € 4850,-
LEVERBARE KLEUREN:
ZWART (FRONT) EN ZILVER (FRONT)

MORE MUSIC
WWW.MOREMUSIC.NL

▶▶END